

Компанцева Л. Ф.

Національна академія Служби безпеки України

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

У статті досліджено лінгвокогнітивні механізми детермінологізації військових термінів у сучасному українському медіадискурсі. Увагу зосереджено на процесах переходу спеціальної військової лексики до загальноновживаної сфери в умовах воєнного часу, що зумовлює активну динаміку мовної системи. Зазначено, що соціально-політичні трансформації, причинені повномасштабною війною, посилюють роль військової термінології в актуалізації суспільних смислів. Унаслідок масового вживання в медіа військові терміни поступово втрачають вузьку професійну семантику, набувають метафоричних і символічних значень, стаючи елементами когнітивної інтерпретації сучасної дійсності.

Проаналізовано основні теоретичні підходи до поняття детермінологізації (Кузьменко В., Сизонов Д., Казимирова І., Туровська Л., Яценко Н., Кримець О., Ляхова О., Шелепкова І., Ментинська І., Турко А.), уточнено співвідношення між поняттями детермінологізація і детермінування. Підкреслено, що детермінологізація розглядається не лише як мовний, а й як когнітивний процес, у якому термін втрачає ознаки спеціальної номінації та набуває ознак загальноновживаної мовної одиниці.

У статті простежено способи функціонування детермінологізованих військових термінів у медійних текстах. На прикладах таких одиниць як «режим тиші», «фронт», «мобілізація», «Байрактар», «Джавелін», «Томагавк» показано механізми семантичного розширення, метафоризації та емоційно-оцінної акцентуації. Наголошено, що такі одиниці виконують когнітивно-інтерпретаційну функцію, відображаючи колективний досвід війни, національну стійкість і самоідентифікацію українського суспільства.

Детермінологізація військових термінів сприяє формуванню нових смислових полів у мовній картині світу, які вербалізують ключові концепти сучасної епохи. Військові терміни стають своєрідними когнітивними маркерами епохи, засобами осмислення реальності, у якій перебуває українське суспільство. Також військові терміни в українських медіа виступають не лише засобом номінації, а й когнітивними маркерами епохи, що репрезентують трансформацію колективної свідомості в умовах війни.

Ключові слова: термінологія, термін, військовий термін, військова лексика, детермінологізація, лінгвокогнітивістика.

Постановка проблеми. Сучасна українська лексика перебуває під впливом активних динамічних змін, спричинених соціально-політичними трансформаціями, що відбуваються в умовах повномасштабної війни. Особливо чутливою у цьому контексті є військова термінологія, яка внаслідок масового медійного і публіцистичного вжитку зазнає процесу детермінологізації, тобто поступового переходу з професійної сфери у загальноновживану. Багато військових термінів виходять за межі професійного вживання, набуваючи нових, часто метафоричних значень, що дозволяє носіям мови осмислювати соціальні, психологічні та культурні явища через військові концепти. Цей процес має не лише лінгвістичний, але й когнітивно-психологічний вимір, адже через переосмислення військових понять відбувається

реконфігурація фрагментів мовної картини світу українців, що відображають колективний досвід війни. У свідомості людей формуються нові смислові поля, що відображають колективний досвід війни, почуття стійкості та боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання термінологізації, а разом з нею і детермінологізації, були об'єктами досліджень багатьох науковців ще у минулому столітті: Т. Панько, І. Качан, Т. Мацюк (1994), А. Москаленко (1959), І. Ковалик (1969), А. Крижанівська (1987), С. Шелов (1984) та багато інших, проте і дотепер у мовознавстві не сформувалася єдина позиція щодо термінологізації та детермінологізації лексичних одиниць.

Як зауважує професор В. Кузьменко, у сучасному мовознавстві основну увагу зосереджено на

дослідженнях, що аналізують лексичні одиниці крізь призму людського світоглядного досвіду, а також на вивченні процесу найменування, під час якого мовні знаки співвідносяться з об'єктами дійсності, які вони позначають [3, с. 57].

Процеси термінологізації та детермінологізації у різногалузевих системах досліджували Л. Васковець – казначейську терміносистему (2013), Т. Мизин – англійську географічну терміносистему (2022), С. Швачко дослідила процеси термінологізації та детермінологізації слів міри і ваги (2004); теоретичним питанням присвячено доробки О. Кринець (2015), Т. Кияк, О. Каменської (2008), З. Куньч (2023) та інших.

Науковці розглядають детермінологізацію як процес розширення терміном свого первинного значення, унаслідок чого він виходить за межі спеціалізованої сфери вжитку та набуває ширшого, загальномовного значення. У результаті цього процесу часто формуються нові лексичні одиниці з розвиненою семантичною структурою та широким обсягом значення [4, с. 44]. Як наголошує І. Шелепкова, детермінологізація відбувається передусім завдяки активному використанню термінів у мас-медійному просторі, що сприяє їх поступовому засвоєнню пересічними мовцями та переходу до загальноновживаної лексики. Детермінологічні одиниці входять у публіцистичні тексти двома способами, а саме: 1) використання терміна без коментаря (коли термін є загальновідомим і частовживаним, тобто входить до складу культурної компоненти), 2) термін вживається з коментарем (коли термін вживається у професійному дискурсі й потребує додаткових пояснень поза цим дискурсом) [8, с. 196].

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні та характеристиці когнітивних механізмів переходу військових термінів із професійної у загальноновживану сферу сучасної української мови, а також у з'ясуванні особливостей зміни їх семантичної структури під впливом соціокультурних і комунікативних чинників воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Термінологізація та детермінологізація являють собою два протилежні, але взаємопов'язані процеси. У результаті термінологізації, що відбувається шляхом стилістичної трансформації, значення слова-донора звужується, набуваючи рис спеціалізованого терміна. Натомість детермінологізація передбачає втрату цієї вузької спеціалізації: значення слова спрощується, розширюється і виходить за межі професійного вжитку. Унаслідок цього процесу зникає системність і чіткість значення, влас-

твива термінам, а новоутворена лексична одиниця вже не потребує суворої дефініції, а лише загального тлумачення.

Детермінологізація розглядається в сучасній лінгвістиці як складний семантичний і когнітивний процес, у ході якого термін утрачає ознаки спеціальної номінації й набуває рис загальноновживаного слова. Згідно з енциклопедією «Українська мова» детермінологізація – це перетворення терміна на загальноновживане слово. Цей процес «відбувається тоді, коли виникає потреба використати термін для номінації тих чи інших об'єктів або відношень, заповнити лакуну в певному семантичному полі. Серед напрямів детермінологізації найчастотніші: 1) шлях від метафоричного вживання до стійкого перенесення значення, коли повністю стирається образність; 2) розширення, узагальнення спеціального значення у процесі вживання» [7, с. 139].

В сучасному мовознавстві існує декілька позицій щодо того, які саме лексичні одиниці можна вважати детермінологізованими. Згідно з першою точкою зору, детермінологізованим вважається слово, використане у переносному значенні. За другою – детермінологізованим є слово або словосполучення, яке перейшло з одного термінополя в інше. Третя позиція стверджує, що детермінологізація має місце тоді, коли реалія, яку номінує термін, трансформується у побутовий або інший різновид загальнонародної мови. За четвертою точкою зору, до термінологізованої належить лексика, яка вийшла за межі терміносистеми та набула функціонування в загальнолітературній мові [6, с. 152].

Як зазначає Оксана Кринець, для детермінологізації характерні спрощення та розширення значення, що відбуваються через зникнення спеціальних семантичних ознак та актуалізацію ядерної або однієї з диференційних сем. Крім того, у багатьох випадках цей процес призводить до формування еврисемічних значень, здатних охоплювати широкий спектр денотатів. Також у процесі детермінологізації можливе виникнення негативної або позитивної оцінки значення, що неможливо в межах термінологічної семантики [2, с. 40].

В українському мовознавстві спостерігається певна варіативність у вживанні термінів «детермінологізація» та «детермінування». Деякі дослідники розмежовують ці поняття, розглядаючи детермінологізацію як результат семантичного процесу, тоді як детермінування – як динамічний лексико-семантичний процес [5, с. 21].

Процес детермінологізації військової термінології є однією з ключових тенденцій розвитку медійного та публіцистичного дискурсів. Військова наука, будучи однією з найдавніших галузей знань людства, залишається надзвичайно актуальною для життя суспільства. Завдяки детермінологізації військові терміни починають функціонувати у нових контекстах, доступних не лише фахівцям, а й широкому мовному загалу. Мовознавці наголошують, що слід враховувати не лише факт включення термінів до мовної системи, а і їхнє подальше широке метафоричне використання, тобто процес детермінологізації [1].

У сучасному українському медійному дискурсі стає дедалі помітнішим те, як військова термінологія, що історично існувала в межах професійної комунікації, проникає у сферу загальнонавчаної української мови, трансформуючись за допомогою когнітивних механізмів, адаптуючись до нових контекстів та вбираючи нові смисли. Цей процес є не просто лексичною інтерференцією – він має глибоке когнітивне та соціокультурне підґрунтя, особливо в умовах воєнного часу, коли суспільна чутливість до військових тем зростає, а роль медіа як комунікативного посередника між фронтом і тилом стає ключовою.

Військова наука є однією з найдавніших галузей знань, її термінологічна система традиційно існувала в межах спеціалізованих сфер. Але під тиском інформаційної комунікації в умовах війни багато термінів стають доступними для нефахівців, їх починають використовувати в газетах, інтерв'ю, публіцистиці, соціальних мережах тощо. Так, термін «режим тиші», – який визначається як часові обмеження, періоди, коли заборонено створювати гучний шум, – у період проведення військових дій в Україні став синонімом поняття «режим припинення вогню»: «Удари артилерією, дрони, атаки: прикордонники не відчували обіцяного ворогом **«режиму тиші»**. «... під час оголошеного росіянами на Великдень ... **«режиму припинення вогню»** українські прикордонники фіксували численні обстріли» (Українська правда, 21.04.2025). У таких вживаннях «режим тиші», «режим припинення вогню» вже не обмежується суто термінологічною дефініцією, але метафорично функціонує як індикатор стану (бажання) нормального життя, паузи, надії.

Когнітивні механізми, що стоять за таким переходом, здебільшого включають метафоризацію, семантичне спрощення, розширення значення, зсув акцентів у структурі значення. Метафоризація дозволяє перенести військовий термін у новий

контекст: термін «фронт» з'являється у публікаціях як «аграрний фронт», «літературний фронт», «студентський фронт», де вже не йдеться про військову формацію, а про стратегію інформаційного впливу. У такому випадку диференційні семи, які втрачають актуальність поза військовим контекстом, відходять на задній план: **«Аграрний фронт: виробники справу не зраджують»** (Урядовий кур'єр, 05.01.2023). **«Аграрний фронт в дії: ситуація в економіці та на фінансових ринках»** (Лівий берег, 15.09.2022). **«На українських полях розгортається справжній аграрний фронт»** (Голос України, 06.04.2022). **«Літературний фронт: про поезію викладачів і студентів під час війни. ... беруть активну участь не лише на інформаційному, духовному, волонтерському, психологічному, історичному, але й на літературному фронті»** (Острозька академія, 24.03.2022). **«Презентація збірки «Голос війни-3. Літературний фронт» в ЛОНОПБ (20.12.2024). «22 вересня 2025 року у ВСП «Тернопільський фаховий коледж ТНТУ» відбулася благодійна ярмарка «Студентський фронт підтримки». «Студенти Франківського університету вирішили долучитись до ініціативи інших університетів та організувати свій «Студентський фронт». (18.09.2024). «Наш ідеологічний фронт перемогли!» (14.05.2023). «Невидимий фронт»: студенти 21-О групи вчилися розпізнавати та протидіяти ворожим маніпуляціям (19.05.2025).**

Окремі військові терміни-назви, як-от «Джавелін», «Байрактар», «Томагавк» набувають символічного статусу. Вони перестають бути суто номінаціями технічних засобів і стають метонімічними позначеннями української сили, спротиву, віри в перемогу. «Джавелін» – американський протитанковий ракетний комплекс (ПТРК) третього покоління, призначений для знищення бронетехніки, але також може використовуватися проти інших низьколітаючих цілей, як-от гелікоптери та БПЛА: **«Javelin – один із найупізнаваніших символів українського опору російській агресії»**. (Армія інформ, 17.10.2025).

Байрактар – (Bayraktar) – це турецьке слово, що означає «прапороносець», і також назва популярного ударного безпілотного літального апарату (БПЛА) Bayraktar TB2. Цей БПЛА використовується для розвідки та нанесення ударів. Завдяки своїм можливостям, він став широко відомим, зокрема завдяки кампаніям зі збору коштів на купівлю для Збройних сил України: **«Радіо БАЙ-РАКТАР – це радіостанція безпрецедентного українського спротиву»**. **«Український БАЙРАКТАР?»**

В ЗСУ показали новий дрон ... **Bayraktar** – все для ЗСУ і ТРО». «**Bayraktar** – український інтернет-магазин військового екіпірування для армії, тероборони та інших структур».

Томагавк – Tomahawk (тр. «Томагок», переклад з англ. «томагавк») – родина американських звукокрилатих ракет виробництва компанії Raytheon. Tomahawk є стратегічною і тактичною ракетою великої дальності, що долає шлях на гранично малих висотах з оминанням рельєфу місцевості: «Ракети **«Томагавк»**, які США можуть передати Україні, здатні «обвалити» економіку Росії. Україна покаже Трампу, як може змінитися війна завдяки **Томагавкам**» (РБК-Україна, 17.10.2025). «Росія продовжує заявляти, мовляв, постачання Україні американських ракет **Tomahawk** було б «надзвичайно небезпечним кроком» та нібито погіршить стосунки Москви і Вашингтона» (ТСН, 16.10.2025).

Упродовж останніх років українські медіа дедалі частіше вдаються до вживання військових термінів, які ще до недавнього часу у свідомості людей належали до периферійного лексичного складу на позначення історичних подій. До таких одиниць належить термін «мобілізація», який в останній час набув емоційно-експресивних ознак: «**Примусової мобілізації** також не уникнути. Але «бусифікація» – це ганьба, яка піддає найглибші підвалини нашої боротьби за гадність та свободу. «Тож перше, що треба зробити, щоб **мобілізація проходила краще**, – змінити культуру ставлення до людей у Силах оборони» (Техту, 25.07.2024). «**Примусова мобілізація в окупації** –

це спосіб «чистки» росією захоплених територій України, – Андрій Черняк» (14.02.2025). «Чому в Україні потрібна **жорстка мобілізація**: «Дід» із ЗСУ назвав причини» (УНІАН, 20.03.2024). «**Жорстка мобілізація**: перекривати дороги ТЦК чи записувати відео не вийде». (Укр. Нет., 20.11.2025). Хоча, варто зазначити, що термін «мобілізація» у нейтральній конотації, зустрічається у медіадискурсі вже досить давно: «**Андрій Сибіга на форумі GLOBSEC-2025 у Празі: Союзникам потрібна повна дипломатична мобілізація для припинення війни** (День, 13.06.2025).

Отже, основними когнітивними механізмами, що сприяють переходу військових термінів у загальнономовний ужиток, є: 1) метафоризація; 2) метонімізація; 3) семантичне розширення (втрата вузької спеціалізації та набуття узагальненого змісту); 4) емоційно-оцінне навантаження (поява позитивних чи негативних конотацій, що посилюють вплив слова в медійному дискурсі).

Висновки. Детермінологізація військових термінів в українському медіадискурсі є багатовимірним лінгвокогнітивним процесом, який відображає соціокультурні трансформації періоду війни. Мовна система реагує на суспільні виклики, адаптуючи військову термінологію до нових контекстів і створюючи нові засоби осмислення реальності. Військові терміни, пройшовши шлях від професійної комунікації до масового мовлення, стають не лише елементами лексики, а й когнітивними символами національної ідентичності, пам'яті та спротиву.

Список літератури:

1. Казимиrowa І. А., Туровська Л. В., Яценко Н. О. Українське теоретичне термінознавство на тлі слов'янського досвіду: колективна монографія / Відп. ред. І. А. Казимиrowa. Київ: Інститут української мови НАН України, 2023. 317 с.
2. Кримець О. Термінологізація та детермінологізація як результат взаємовпливу мовної та наукової картин світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми української термінології. 2015. № 817. С. 36–40.
3. Кузьменко В. Лінгвокультурні параметри концепту «військовий» в романі у віршах «Берест» Анатолія Шкуліпи. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. № 4. Том 36 (75). Частина 1. С. 56–60.
4. Ляхова О. В. Детермінологізація й розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови. *Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. № 963. 2011. Вип. 62. С. 42–47.
5. Ментинська І. Б., Турко А. В. Особливості детермінування термінів іт-сфери (на матеріалі «словника української мови у 20 томах»). *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 33. Т. 2. С. 20–24.
6. Сизонов Д. Ю. Детермінологізація медичної лексики в медійному дискурсі. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2010. Вип. 20. С. 149–156.
7. Українська мова. Енциклопедія/Ред. колегія: В. М. Русанівський (співголова) та інші. Київ: вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 833 с.

8. Шелепкова І. М. Детермінологізовані економічні лексичні одиниці як компонента культурної грамотності сучасного фахівця. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 36. С. 192–200.

Kompantseva L. F. LINGUISTIC AND COGNITIVE ASPECTS OF THE DETERMINOLOGISATION OF MILITARY TERMS IN UKRAINIAN MEDIA DISCOURSE

The article examines the linguistic and cognitive mechanisms of determinologisation of military terms in contemporary Ukrainian media discourse. The focus is on the processes of transition of special military vocabulary to the general sphere in wartime, which causes active dynamics of the language system. It is noted that socio-political transformations caused by full-scale war enhance the role of military terminology in the actualisation of social meanings. As a result of their widespread use in the media, military terms are gradually losing their narrow professional semantics, acquiring metaphorical and symbolic meanings, and becoming elements of cognitive interpretation of contemporary reality.

The main theoretical approaches to the concept of determinologisation (Kuzmenko V., Sizonov D., Kazimirova I., Turovska L., Yatsenko N., Krymets O., Lyakhova O., Shelepko I., Mentynska I., Turko A.) are analysed, and the relationship between the concepts of determinologisation and determination is clarified. It is emphasised that determinologisation is considered not only as a linguistic but also as a cognitive process in which a term loses the characteristics of a special nomination and acquires the characteristics of a commonly used linguistic unit.

The article traces the ways in which deterministic military terms function in media texts. Using examples such as 'silence regime,' 'front,' 'mobilisation,' 'Bayraktar,' 'Javelin,' and 'Tomahawk,' it demonstrates mechanisms of semantic expansion, metaphorisation, and emotional-evaluative accentuation. It is emphasised that such units perform a cognitive-interpretative function, reflecting the collective experience of war, national resilience and self-identification of Ukrainian society.

The determinologisation of military terms contributes to the formation of new semantic fields in the linguistic picture of the world, which verbalise the key concepts of the modern era. Military terms become a kind of cognitive markers of the era, means of comprehending the reality in which Ukrainian society finds itself. Also, military terms in the Ukrainian media are not only a means of nomination, but also cognitive markers of the era, representing the transformation of collective consciousness in the conditions of war.

Key words: terminology, term, military term, military vocabulary, metaphorisation, determinologisation, linguocognitistics.

Дата надходження статті: 26.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025